

Prijs 10 cent.

EEN TENTOONSTELLING
VAN PAASCHVIERINGEN.

— DOOR —

F. DOMELA NIEUWENHUIS.

(TWEEDE DRUK.)

EX LIBRIS J. VISSER, ROTTERDAM

AMSTERDAM — J. J. BOS & Co.

UNIVERSITY OF
ILLINOIS LIBRARY
AT URBANA-CHAMPAIGN
OAK STREET
LIBRARY FACILITY

EEN TENTOONSTELLING

VAN PAASCHVIERINGEN.

————— DOOR —————

F. DOMELA NIEUWENHUIS.

(TWEEDE DRUK.)

EX LIBRIS I. VISSER, ROTTERDAM

AMSTERDAM — J. J. BOS & Co.

AAN DEN LEZER BIJ DEN TWEEDEN DRUK.

Meer dan dertig jaren scheiden dezen druk van den eersten. Een geheel nieuw geslacht is dan ook in dien tijd opgegroeid, een geslacht waarvoor deze voordracht nog nieuw is.

Niet dat zij nieuws bevat. Wie daarnaar zoekt, komt bedrogen uit. Maar het oude kan in een nieuw gewaad soms nieuw lijken. De vraag is ook niet wat nieuw of oud is, noch of 'n denkbeeld pas-geknipt is naar het een of ander partijverband. Neen, de vraag is, als Pilatusvraag, wat waar is.

Of ik niet hier en daar iets anders zou zeggen dan het er nu staat, wanneer ik het opnieuw schreef, zeker, dat zou het geval wel zijn, maar toch, het is niet de moeite waard om alleen daarom ingrijpende veranderingen aan te brengen.

Zoo gaat deze voordracht, waar nog al eens naar gevraagd wordt, opnieuw de wereld in. Wij wenschen haar een goede reis toe.

F. DOMELA NIEUWENHUIS.

Hilversum, Februari 1914.

263.93
D6685
1914

EEN TENTOONSTELLING VAN PAASCHVIERINGEN.

In een van Gutzkow's tooneelstukken „Uriël Acosta” komt een oude wijsgeer Akiba voor, die bij alle nieuwe leerlingen en hervormingen de gewoonte had te zeggen: *alles heeft reeds bestaan*. Dat woord is een variatie op het „niets nieuws onder de zon”, dat aan Israels wijzen koning Salomo wordt toegeschreven.

Meermalen valt dat woord mij in de gedachten, wanneer ik zoogenaamd nieuwe denkbeelden en plannen met grooten ophef hoor verkondigen, ofschoon zij misschien hun eeuwfeest reeds zouden kunnen vieren. De vorm mag verschillen, maar in het wezen der zaak is het reeds geweest. Geschiedkundig zijn de verschillende hervormingen op godsdienstig gebied niet anders dan ontwikkelingsvormen van het een uit het ander en menig vroom christen zou verbaasd staan, als hij wist dat zijn zoogenaamd alleenzaligmakend christelijk geloof tal van aanknoopingspunten had met oude, heidensche gebruiken.

Het is bekend, dat toen de eerste roomsch-katholieke zendingen in Indië kwamen en daar den buddhistischen eeredienst zagen, zij verbaasd waren over de overeenkomst met den hunnen en geloofden dat de duivel als de vader van alle boosheid en bedrog die menschen misleid had, om zich als katholieken te vermommen en zoo hun heilige handelingen te bespotten. En hoe kon het anders, waar de monniken van het buddhisme zoowel als van het christendom hun hoofden kaal hadden geschoren, waar beiden voor beelden knielden, relieken aanbaden, rozenkransen droegen, klokken en heilig water gebruikten, men bij beiden kloosters vond, de biecht in zwang was, processies werden gehouden, de vereering van de maagd plaats had, ja zelfs een onfeilbaar hoofd der kerk met zijn kardinalen werd gevonden, benevens concilies, heilige boeken en zending? Verder daarin doordringende moet men versteld staan over de overeenkomst tusschen Buddha en

Jezus, die beiden volgens de leer der overlevering liefde en barmhartigheid predikten, die beiden zich wendden tot de armen en verdrukten, tot de verstootelingen de maatschappij, ja, in wier onderwijs de allermerkwaardigste trekken van gemeenschap voorkwamen. Een gelijk verhaal als de ontmoeting van Jezus met de Samaritaansche vrouw vinden wij in de buddhistische geschriften, ook een tegenhanger van het penningske der weduwe, een strafrede tegen de rijken, de hoofdzaak gezocht in de gezindheid des harten en niet in uiterlijke vormen, dezelfde afkeer tegen wonderen als middel tot geloof — dat alles vinden wij bij beiden.

Maar evenals het buddhisme ontaard is en met terzijdestelling van de verheven leer des stichters werd tot een dienst van god Buddha, eveneens is het christendom geworden tot een dienst van god Jezus.

In deze maand viere de christenen hun paaschfeest, herdenken zij den dood van Jezus door tezamen aan te zitten aan de avondmaalstafel en terwijl zij dat doen, meenen zij iets kenmerkend christelijks te doen, niet wetende dat al wat zij doen, eeuwen te voren reeds verricht werd door de heidenen in hun godsdiensten en dat de natuurdienst, de meest oorspronkelijke van alle godsdiensten, in het leven heeft geroepen ook die gebruiken, welke nu als kenmerkend christelijk worden uitgegeven. Van de christelijke gebruiken zou men met den wijsgeer Akiba kunnen zeggen: alles heeft reeds bestaan.

Het christendom bezat in zijn zedeleer zoowel als in zijn gebruiken niets nieuws, want alle elementen, waaruit het is samengesteld, vinden wij elders terug.

Onze beschaving steunt grootendeels op Egypte en dus daarheen, wanneer wij de verklaring zoeken van verschillende zaken. Het zonnejaar met zijn 365 dagen, de indeeling der week in 7 dagen, waarvan een was toegewijd aan de zon, een aan de maan en een aan elk der vijf bekende planeten, de verdeeling van den dag in 24 uur — ze zijn van egyptischen oorsprong. De kromstaf van den roomsch-katholieken bisschop was de herdersstaf als teeken van waardigheid bij den egyptischen koning. De bisschopsmuts met zijn twee punten is niets anders dan een overblijfsel van den egyptischen stierdienst, want na het slachten van den offerstier nam de priester het vel en stak zijn hoofd daarin, zoodat de twee hoorns van het dier omhoog stonden. Komen wij in de joodsche synagoge, evenals in de roomsche kerk, vinden wij er altijd een brandend lichtje, dat is een overblijfsel van den alouden vuurdienst, toen heilige priesteressen zich wijdden aan de taak, om het vuur steeds te bewaren, opdat men er nooit van verstoken zou worden.

Jehovah, de god der oude Israëlieten, is niets anders dan de woestijngod, een geweldige god dien men niet zien kan, want

het zand verblindt de oogen. Naast dien verschrikkelijken woestijn-god kreeg men later een vuurgod, en deze twee smolten ten slotte ineen. Op het joodsche Paaschfeest leefde de herinnering hieraan voort; alsdan werden twee bokken genomen en werd het lot geworpen tusschen beiden, want de een was bestemd voor Jehovah en de andere voor Azazel, m. a. w. de een werd geofferd aan den vuurgod en de andere in de woestijn gedreven om te versmachten, dus gewijd aan den woestijngod.

Joden en christenen hebben tal van gebruiken, die in gewijzigde vormen nog bestaan en die alleen te verklaren zijn door op te klimmen tot den egyptischen godsdienst.

De drieënheid, de godheid van Jezus, de kinderdoop, de mis, het avondmaal, het vagevuur, het pausschap — wij vinden ze allen terug bij andere volkeren en men zou het christendom kunnen noemen een aangekleed heidendom. Gaat slechts na, hoe men de grieksche goden van den Olympus heeft ontroond, maar hoe spoedig keerden niet vader = God, moeder = Maria, zoon = Jezus terug en daarnaast de verschillende heiligen als halfgoden! Wat was het eigenlijk anders dan het opnieuw bevolken van den Olympus, verdoopt tot hemel, met goden van anderen naam? Onbekendheid met dat alles, doet velen spreken van „blinde” heidenen en zij meenen misschien geheel te goeder trouw, hoe heilzaam het is om 't christendom te gaan prediken in Indië, China en waar niet al, maar zij weten niet, hoe de boeken der Chineezen en Indiërs, lang vóórdat hun bijbel bestond, de lessen der hoogste levenswijsheid verkondigden en dat wat er goeds is in het christendom, namelijk het algemeen mensche-lijke, ook onder hen wordt aangetroffen en dat zij de rest niet noodig hebben, omdat hun eeredienst, vol met dwaasheden, niet vervangen behoeft te worden door een anderen, die niet veel minder dwaasheden bevat. Wie één taal kent, kent er geen — zoo zei Goethe maar evenzeer kan men zeggen: wie één gods-dienst kent, kent er geen. Daarom is het zoo nuttig door verge-lijking te zien, hoeveel de godsdiensten op elkaar gelijken en hoe zij allen in den grond der zaak natuurdienst zijn. En wat is ook natuurlijker dan dat de natuurkrachten, nu eens verwoestend en verdelgend, voor kwade geesten worden aangezien die het voorzien hebben op 's menschen ongeluk en vernietiging, dan eens zegenend en weldadig voor dezulken die hun goede gaven uitstorten over de menschheid? Dezelfde zon, die door haar warmte aan alles vruchtbaarheid schenkt, kan ook wel door de groote droogte en dorheid alles verzengen en verschroeien; de zon heeft dus twee zijden, een weldadige en een vernielende, die, naar gelang de hoedanigheden van den eenen of den anderen kant meer in een streek op den voorgrond traden, werden vereerd. De verschillende goden zijn dus niets anders dan de verschillende

hoedanigheden, die elk afzonderlijk werden vergoddelijkt. Wat is dus eigenlijk het geheele onderscheid tusschen veelgodendom (polytheïsme) en ééngodendom (monotheïsme)? In het veelgodendom wordt elke eigenschap van de natuur tot een god gemaakt, in het ééngodendom is het één god met al die eigenschappen. Dus in het wezen der zaak hetzelfde. De christen splitst de godheid in eigenschappen en daardoor verdeelt hij de eenheid in een veelheid. Evenals het woord fruit b.v. een begrip is, de samenvatting van alle vruchtsoorten, maar eerst werkelijkheid krijgt door de splitsing in appelen, peren, druiven, enz. daar niemand ons fruit kan voorzetten, evenzoo is het met het woord god, dat een algemeen begrip is en dat eerst werkelijkheid wordt door zijn verschillende eigenschappen. Onnadenkend gaat men daarbij te werk, zoodat men zelfs daaronder samenvat eigenschappen, die elkaar weerspreken zooals almacht en rechtvaardigheid. Almacht onderstelt de macht, om ook onrechtvaardig te zijn, anders omvat het niet *alle* macht en toch schrijft men aan hetzelfde wezen rechtvaardigheid toe, die de onrechtvaardigheid buitensluit!

Het woord god is oorspronkelijk geen eigennaam, maar een algemeene, een geslachtsnaam evenals fruit, volk, geld en dergelijken. Een geleerd schrijver zegt over de oostersche geloofsleer, dat het een algemeen verschijnsel is in alle godsdiensten, dat de namen der goden eenvoudig de benamingen waren van zaken, als: water, wind, vuur, enz. en het begrip van een persoonlijk wezen was er nog in het geheel niet aan verbonden. Eerst langzamerhand ontwikkelde zich het begrip uit de eigenschappen, die men aan de goden toeschreef, en zoo ontstond de eigennaam dan ook uit een van de bijnamen, die aan het goddelijk wezen ter aanduiding van zijn verschillende eigenschappen oorspronkelijk in grooten getale werden gegeven. Hoe dichter dus een godsbegrip staat bij zijn oorsprong, te onbepaalder is het, zoodat een godennaam zich ten slotte oplost in een enkelen zaaknaam of in een eigenschapswoord.

Daarom is het zoo belangrijk om de oude godsdiensten en legenden van vroegeren tijd te onderzoeken, want dit verklaart zooveel en doet ons den band gevoelen, die ons verbindt aan de oudheid. Kost dit eenige moeite, laat menigeen zich afschrikken omdat het zoo vervelend en droog schijnt, dit komt alleen omdat wij er niets van weten en „onbekend maakt onbemind”. Neen, het loont de moeite zeer en het is een fout van de vrijdenkers, als zij zich niet bemoeien met de vergelijkende godsdienstwetenschap, niet met den bijbel der christenen zoowel als met de andere zoogenaamd heilige boeken, want daaruit is voor hen en voor allen veel te leeren.

Laat mij eens verhalen, hoe in dit jaargetijde niet alleen de

jood en de christen hun paaschfeest vieren, maar hoe ook anderen dat feest medevieren, ten bewijze hoe de oorsprong dier viering niet gezocht moet worden in het jodendom of in het christendom, maar afkomstig is uit veel oudere tijden, toen men van jodendom of christendom nog niets wist.

Overal en in alle tijden is het paaschfeest geweest een lentefeest en dus een zuiver natuurfeest. Voor ons in het koude noorden is de beteekenis wel ietwat verloren gegaan, want als de schrale maartsche wind iemand om de ooren waait, als men nog verheugd is gekleed te kunnen gaan in zijn winterkleeren, dan wekt dit alles nog geen lentegevoel bij ons op, al staat op den kalender geschreven: 21 Maart begin van de lente. Maar toch als wij de zon helder zien schijnen, als wij haar toenemende kracht beginnen te gevoelen, als wij bemerken hoe zij alles doet herleven, hoe heesters en boomen beginnen te zwellen en enkele bloemen de aarde reeds hebben doorbroken, om met hun frissche kleuren ons te verkwikken en een tapijtkleed ontplooien in vergelijking waarvan al onze tapijten zich slechts als een flauwe nabootsing doen kennen, dan is dat een herinnering hoever wij reeds gevorderd zijn en het lentefeest is voor ons een profetie, die ons toeroept: spoedig heeft de natuur haar zomergewaad aangetrokken om ons te verkwikken en te verlustigen. Geen tijd predikt dan ook welsprekender herleving uit den schijnbaren doodslaap, opstanding dan deze!

Welnu, dat is de gedachte, die voorzit in al die feestvieringen, waar wij ze ook aantreffen en de teekenen der feestviering zijn overal dezelfde.

Laat mij uw gids zijn, om een vluchtige wandeling te maken langs die tentoonstelling van paaschvieringen, die zeker de aandacht wel verdient.

Wij beginnen met China, dat merkwaardige land dat reeds op een hoogen trap van beschaving stond, toen Europa nog geheel in staat van woestheid verkeerde. Men vierde aldaar elk jaargetijde met een godsdienstig feest. Zoodra de lente aanbrak, richtte men een altaar op en het offer, dat daarop gebracht werd, was de uitdrukking van de gevoelens van vreugde en dank voor het herleven der natuur. Dit offer bestond uit het vleesch van een geslacht dier, bij voorkeur een stier en ook uit brood en wijn. Het brood verschilde van dat, wat men gewoonlijk at, men gebruikte daarvoor het meel van het koren, 't welk gegroeid was op den akker, die beploegd was door den keizer op het feest van den akkerbouw. De wijn werd bereid uit rijst of gerst. Is het echter niet eigenaardig, dat de heilige boeken der Chineezen, zoovele honderden jaren geleden, deze diepzinnige gedachte leerden dat „hoezeer de hemel een recht heeft op zulk een offer” het schoonste toch is om rein van hart te zijn en dat daarom

elk deelnemer, die van brood en wijn genoot, zulks doen moest met een rein hart?

Van China gaan wij naar Indië en wij bevinden dat de volkeren ook aldaar hun lentefeest vierden en hoe ook daar het offer het hoofdbestanddeel was. Het offer bestond uit een ram zonder gebreken, die geheel verbrand werd behalve de lever. Daarna hielden de priesters een offermaal, waarbij elk een stukje van die lever — dat was dus zeker een lekkernij onder hen — kreeg met brood en ongezuurde offerkoeken. Wederom ook hier werd de deelneming aan dit maal beschouwd als een bijzondere zorg voor het heil der ziel, zoodat ieder die met vromen zin daaraan deelneemt, na zijn dood te spoediger en zonder oponthoud komt in den hoogsten hemel. Maar ook hier kwam het op de gezindheid aan, gelijk geschreven staat: „wie alleen eet om genoeg te krijgen, alleen om zijn eigen vleesch te voeden met het vleesch der dieren, hij zal na zijn dood als dier even dikwijls omkomen als het offerdier, waaryan hij onwaardig at, haren heeft op den huid.”

In Perzië hield men eveneens een offermaal bestaande uit Homsap, dat bereid werd uit een plant die veel van jasmijn heeft, dus een voorjaarsplant, en dit werd gedronken uit den heiligen kelk met ongezuurd brood. Men meende dat deze groote kracht en heil schonk aan hem, die er van genoot. Gezondheid, lang leven, voorspoed, kinderzegen, ja, zelfs onsterfelijkheid — zietdaar de gaven, die aan het gebruik werden toegekend. Maar wederom niet het machinale gebruik schonk die zegeningen, neen, „ieder die met Hom in den beker aantreedt of wil aantreden, hij moet rein zijn in gedachten, rein in woorden, rein in daden en zoo den Hom genieten met heiligen zin.” Daarbij dacht men aan Mithrasch, den zonnegod, van wien alle leven, alle licht, alle vreugde, alle gezondheid, alle verstand, alle reinheid, alle zaligheid uitgaat, in één woord de verlosser van alle levenden, „die de zonde te niet doet,” die dagelijks in zijn graf daalt als ondergaande zon, in het doodenrijk gericht houdt en allen die bestemd zijn voor de zaligheid over de brug voert naar den hemel en die zelf voortdurend uit dood en graf weer opstaat.

In Egypte had men een dergelijk feest, waaraan de gedachte was verbonden van Osiris, den zoon van den zonnegod. Die Osiris werd gehouden voor den gemaal van Isis, welke op afbeeldingen wordt voorgesteld met een zoontje op den arm, evenals onze Madonnabeelden met het Jezuskindeken. Men stelde hier de opstanding plastisch voor: men sneed namelijk hout voor de doodkist van Osiris en linnen om zijn nagemaakte mummie in te wikkelen, men versierde het graf met bloemen en kransen, men hief klaagzangen aan en genoot van het offerdier, een stier. Op deze symbolische voorstelling van den dood volgde evenzeer die van het herleven, van zijn opstanding uit de dooden. En dit feest

had plaats op den derden dag na den dood, evenals volgens de overlevering de opstanding van Jezus uit 't graf geschiedde op den derden dag. De priesters gingen dan aan 't water staan, de doode werd schijnbaar gezocht en dan bracht men hem terug in de heilige kist, terwijl de deelhebbers aan deze feestelijkheid juichten: wij hebben hem gevonden, Osiris leeft, wij wenschen hem geluk! Dan bereidde men koeken uit water en aarde in ronden vorm evenals de joodsche paaschbrooden en de hostie der roomschen, die echter uit water en meel bestaan.

In Syrië vierde men de Adonisleesten, tegelijkertijd een treuren en een jubelfeest. Eerst stierf Adonis, men stelde hem ten toon, dikwijls op een zilveren baar, versierd met bloemen en tapijten, evenals ik zulks te Rome gezien heb met het beeld van Jezus op Goeden Vrijdag. Dan droeg men hem in zee, men zocht hem op den tweeden dag en men vond hem op den derden. Dan weerklonk het door de straten: hij leeft, de doode leeft!

Men ziet, hoe groot de overeenstemming is in die verschillende feestvieringen!

Wij komen tot de Joden, die hun Pascha hadden evenals nu nog steeds. Vraagt men een Jood naar de beteekenis van dit feest, hij zal antwoorden: het is een herinnering aan den uittocht uit Egypte, toen onze voorvaders verlost werden uit de slavernij. Maar dat kan de ware beteekenis niet zijn, al vindt men haar in het Oude Testament, want het woord Pascha (Pesach) beteekent „doorbreken” en wijst op het ontluiken van bloesem en blad, die door het omhulsel doorbreken, op het doorbreken van de zon door de winterkoude. Het feest bestond uit het Paaschmaal op den 14^{den} Nisan of lentemaand. Dat was een familiemaaltijd, die in elk huis werd gehouden; zooveel mogelijk zorgde men dat er zooveel personen aan deelnamen, dat het paaschlam in zijn geheel kon worden opgegeten. Behalve dat lam had men de eerstelingen van de veldvruchten, waaruit men het ongezuurde brood maakte. De heer des huizes deelde de spijsen uit en liet den feestwijn in een kelk rondgaan. In zeer oude tijden werden niet alleen de eerstelingen van veldvruchten en dieren ten offer gebracht, maar ook van de menschen, want het menschenoffer werd onder de Israëlieten gevonden (vergel. Ex. 13: 2; Ex. 22: 29), waarvan men dan het vleesch en bloed at en dronk.

Algemeen was men van oordeel dat het bloed met God verzoende, want bloedige offeranden werden verkozen boven alle anderen, omdat in het bloed de zetel was van het leven, de ziel, die men bovenal Gode moest toewijden.

In Griekenland vierde men het Dionysusfeest. Was deze godheid oorspronkelijk de god van de zegeningen der natuur, later werd hij ook beschouwd als de gever van den vrede, handel, zedelijkheid en welvaart, die de gevolgen daarvan waren.

Zoo wordt hij de verlosser, die „de doode harten levend, de zieke leden gezond maakte”; in dien zin heet hij de geneesmeester, de heeler. Het feest, aan hem gewijd, ging gepaard met offers en maaltijden evenals bij alle feesten. Het gebruik van vleesch en wijn en offerkoeken was algemeen; men at zelfs rauwe stukken vleesch van den stier, die ter eere van Dionysus werd geslacht in de meening, dat men met dit stukje offervleesch in waarheid de godheid zelve at en dus op mystische wijze zich met deze vereenigde.

Eigenaardig is het, om, waar wij van de Grieken spreken, de manier te vermelden, waarop de wijsgeer Pythagoras het feest tot nagedachtenis aan den gestorven en weer opgestanen God met zijn jongeren vierde. Pythagoras verdeelde zijn leerlingen in beginners van 12 tot 15 jaar en ingewijden van 15 tot 17 jaar. Wie nu voldoende was voorbereid en waardig werd gekeurd om opgenomen te worden onder het getal der ingewijden, moest zich onderwerpen aan een godsdienstige wijding. Bij die wijding of konfirmatie, zooveel als de tegenwoordige aanneming, was het slot het heilige maal onder het genot van wijn en een stukje offervleesch als symbool van God, en brood, dat „gebroken werd”.

Ook onze voorouders, de Germanen, hadden omtrent dezen tijd een dergelijk feest, een opstanding uit den winterslaap tot nieuw leven. De Duitschers en Engelschen hebben den naam bewaard der godin, waaraan het was gewijd, namelijk Ostara of Eostra de godin der lente, vandaar dat zij spreken van Ostern en Easter. De meeste gebruiken zooals het eten van paascheieren, het ontsteken van paaschvuren, het smakelijk bereiden van het brood — deze en dergelijke gebruiken zijn altemaal heidensch van oorsprong, ze zijn eenvoudig verchristelijkt. De christenen toch schaften de feesten en gebruiken der heidensche volkeren niet af, uit vrees dat zij alsdan het volk tegen zich zouden innemen, zij namen ze over en gaven er een christelijken zin aan. Gelijk ik vroeger reeds zeide, de heidensche wereld nam alleen een christelijk gewaad aan, maar in 't wezen der zaak bleef alles hetzelfde onder andere namen.

Wanneer wij zoo hooren, hoe de heidenwereld gewoon was haar lentefeest te vieren bij het wisselen der jaargetijden, dan vraag ik u of niet alle gebruiken, die in haar midden werden gevonden, dienst doen bij de christenen? De maaltijd, dien dezen bij voorkeur tegen dien tijd vieren, bekend als het Heilig Avondmaal, de aanneming tot leden van de kerk, die het meest gebruikelijk is omstreeks dezen tijd, de herinnering aan het opstandingsfeest van Jezus, die na drie dagen zou zijn opgestaan uit het graf — ze zijn dus niets nieuws, dat alles heeft reeds bestaan, ze zijn eenvoudig met kleine wijzigingen overgenomen uit de heidenwereld.

De oudste christenen vierden het Joodsche Paschen, gelijk Jezus het vóór zijn dood had gevierd met zijn leerlingen, op dezelfde wijze als elk huisvader het deed met zijn gezin. De gedachte aan den meester en zijn droevig uiteinde verbond zich langzamerhand met dat herinneringsmaal en evenals wij zulks vernamen bij andere godsdiensten, zoo waren het ook in het christendom oorspronkelijk niet de spijs en drank, maar de gezindheid, de stemming waarin men het gebruikte, die er waarde aan gaven. Paulus bestraft gestreng allen die er misbruik van maakten, want wie onwaardig het brood eet of den drinkbeker drinkt, die eet en drinkt zich zelf een oordeel. Had het dus in den beginne een eenvoudigen zin, die voor allen begrijpelijk was, langzamerhand werd het een mysterie of sakrament of verborgenheid. Hoe zich in 't avondmaal het heiligste concentreert, kan men bemerken, als wij zien hoevelen althans eenmaal 's jaars deelnemen aan het avondmaal en wel liefst op Goeden Vrijdag, al bemoeien zij zich overigens niet met de kerk, hoe men alsdan een bijzondere, ernstige stemming verlangt, hoe dat feest zelf wordt voorafgegaan door afzonderlijke voorbereiding en besloten door een afzonderlijke dankzegging en daarom kan men gerust zeggen: het avondmaal is de heiligste handeling in 't christendom.

En wat men nu zeggen moge van een geestelijk genot, neen, dat is niet de hoofdzaak, de meesten meenen wel degelijk dat zij met brood en wijn op wonderdadige wijze deel krijgen aan het lichaam van Jezus. De geestelijke staat daar als mededeeler van de goddelijke gaven, die door de wijding alle geloovigen deel doet hebben aan die genade. Dat juist was het, wat mij steeds ergerde bij 't avondmaal. Als symbool is die maaltijd schoon, daar hij uitdrukt hoe allen, als broeders en zusters, eten van één brood en drinken uit één kelk, maar bij de uitvoering gaat dit zoo geheel verloren, dat het mij nooit stichtelijk is voorgekomen. En dat te meer, omdat ik door ervaring weet, hoe de meesten wel degelijk bijzondere kracht toeschrijven aan dat stukje brood en dien wijn, al herleiden sommigen het tot een zeer minieme werking. Welk onderscheid bestaat er tusschen het geloof van menig volk, dat men de eigenschappen overneemt van het vleesch des diers hetwelk men eet en dat van vele christenen, dat men door het genot van het brood des avondmaals, hetwelk vertegenwoordigt het vleesch of het lichaam van Jezus — die christenen zijn eigenlijk voorstanders van het platste materialisme! — deel krijgt aan Jezus?

Zelf heb ik het gezien in de Luthersche kerk te Amsterdam, dat de predikant het stukje brood of wel ouwel, dat gebroken wordt, legt op de tong der geloovigen, opdat niet de menschelijke hand door het aan te vatten, storend zou werken op de onmiddellijke gemeenschap van den mensch met God door den geestelijke, die

daar staat als plaatsvervanger Gods. En in het formulier bij de Lutherschen geeft de „bedienaar des woords” vergiffenis van zonden in den naam Gods, des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes en woordelijk heet het daarin: „daarom behoort gij, die tot het Heilig avondmaal gaat, wel te bedenken en te weten dat de zoon Gods zelf met u hierin handelt en u met zijn waarachtig lichaam en bloed spijs en drenkt, dat het avondmaal een onderpand is dat dit alles (nl. zijn menschwording en dood) voor ons, om onze zonden en alleen ten beste en ter verlossing van ons, arme zondige menschen, geschied is”.

Ik vraag een ieder, of er in eenigen heidenschen godsdienst, onverschillig welken, dingen worden verkondigd ongerijmder en dommer dan dezen? Wanneer dus 't christendom zich aanmatigt boven anderen te staan, dan mogen wij aan die prijzers uit hun eigen heilige boeken de gelijkenis voorlezen van den splinter en den balk, want deze mag in dat geval toepasselijk heeten.

Meer vrijzinnige christenen zeggen: nu ja, dat doen de domme rechtzinnigen, maar bij ons is het de gedachte, de gezindheid die waarde geeft aan de plechtigheid en wij denken er niet bij aan allerlei bijgeloovigheden. Daartegenover vraag ik: ondermijnen zij dan het avondmaal niet? Ontnemen zij er niet de waarde aan? Een van beiden toch: of door het genot van brood en wijn krijg ik iets of ik krijg niets. Krijg ik iets, dan zit de kracht daarvan in brood en wijn en krijg ik niets, waarom zou ik er dan deel aan nemen? Dan is de plechtigheid zelve overbodig, ja kan zij schadelijk zijn — gelijk zij het werkelijk ook is — door het aanleiding geven tot en opwekken van onware, bijgeloovige voorstellingen en dus tot onzedelijkheid, want wat onredelijk is, dat is onzedelijk. Bijgeloof — omdat aan een voorwerp een werking wordt gevonden, die niet in de natuur er van ligt. Onzedelijkheid — omdat in het gemoed de heiligheid der handeling als zoodanig zich afscheidt van de zedelijkheid zelve en het genot van het sakrament, ook onafhankelijk van de gezindheid, wordt tot een heilige, heilaanbrengende daad. Daarom moet men kiezen of deelen, niet geloof en wetenschap met elkaar laten stoeien, maar een van tweeën moet de leidsvrouw wezen bij doen en laten; òf geloof òf wetenschap. Wie het geloof wenscht, maakt God tot alles en dus de natuur tot niets of schijn. God alles in alles en dus de mensch niets. Luther zegt dan ook dat de mensch of het schepsel tegenover God niets is, omdat hij hem uit niets heeft geschapen — „zalig, zalig *niets* te wezen” en daarom is terecht gezegd dat „Luther's leer goddelijk is, maar onmenschelijk, een hymne op God maar een paskwil op den mensch. Evenmin als spijs zonder honger, evenmin genade zonder zonde, evenmin verlossing zonder nood, geen God die alles is zonder een mensch, die niets is”. Nu weet ik wel, dat men zoover niet durft gaan,

zelfs de orthodoxen deinzen terug voor de konsekwenties van hun eigen stelsel, maar daarom dienen zij ook twee heeren, wat hun uitdrukkelijk is verboden.

Zijn wij dan afkeerig van alle sakramenten en heilige plechtigheden? Geenszins! evenmin als iemand die de kleeding van den tegenwoordigen tijd afkeurt, wil dat men ongekleed zal gaan. Maar evenals wij het speelgoed, dat eenmaal zooveel waarde voor ons bezat in onze kinderjaren op volwassen leeftijd wegleggen, evenals wij gegroeid zijn uit de kleeren, die wij op jeugdigen leeftijd droegen, en ze groot geworden niet meer aantrekken, zoo is het ook met de hedendaagsche sakramenten. Zij hebben hun tijd gehad, en wij zijn evenzeer gegroeid uit de begrippen, die men in vroegere eeuwen had, maar die nu hun zin hebben verloren. Dat een jongen op een stokpaard rijdt zoolang hij geen paard kan beklimmen, dat een meisje een Neurenbergerpop op de armen heeft, voordat zij een klein kind kan verzorgen, wij vinden het zeer natuurlijk, maar dat die jongen, een man geworden, altijd nog rondrijdt op zijn houten stok, en dat meisje, vrouw geworden, haar eigen kind laat liggen om een houten of wassen pop te liefkozen, dat is kort en goed bespottelijk. De menschen, die daaraan vasthouden, zijn zeer juist vergeleken met kinderen die daaldertje spelen. Zij slaan de handen samen en klappen daarmee zacht op hun knie, de veerkrachtige lucht, aldus samengeperst, geeft dan een geluid als dat van zilverstukken. Gij opent de hand en er is niets in. Het was alleen maar het geluid als van geld, alles wat geld heeft — behalve de waarde.

Wat is dus de fout? Dat de sakramenten, die eens inderdaad de uitdrukking waren van de gevoelens van een vroeger geslacht, in stand zijn gehouden en bestaan, terwijl er allen zin en beteekenis aan ontvloten is.

Wie vraagt er nog naar, om te bepalen of iemand braaf en edel is, of hij de kerk bezoekt, het avondmaal niet overslaat? Wiens krediet wordt afgemeten naar het geloof dat hij zegt te belijden? Ja, met de lippen wordt aan die dingen waarde gehecht, maar in de werkelijkheid oefenen zij weinig invloed uit. De daden moeten getuigenis afleggen van iemands wezen, zijn uitwendig geloof of — ongeloof is daarbij van ondergeschikt belang.

Wij willen het leven zelf maken tot het natuurlijke sakrament, omdat dit welsprekender getuigenis aflegt van iemands gezindheid dan stapels woorden en schoone leerstellingen. De manier waarop men geld tracht te verdienen, de verhouding waarin men staat tot zijn medemenschen, de wijze waarop men zich door de wereld zoekt te slaan, ziet zij openbaren het wezen, het innerlijke wezen van den mensch oneindig veel beter dan zijn geloofs- of ongeloofstheorieën. Hoe menig „vroome”, die de kerk nooit oversloeg

en die rijkelijk gaf aan de kerk en aan de armen, die lid was van allerlei liefdadige, filantropische vereenigingen, maar die guldens en rijksdaalders afperste aan zijn medemenschen of zijn onderhoorigen voor veel werk weinig loon gaf! Hoe menig humanist, wiens mond steeds overvloedde van plicht en mensche-lijkheid en broederschap, maar die in huis en in omgeving zich deed kennen door inhaligheid en fatsoenlijke (!) mishandeling van anderen? Als iemand *f* 25 weggeeft ter ondersteuning van armen en ongelukkigen, nadat hij *f* 100 heeft genoten van den tekortbetaalden arbeider, dan prijst men misschien diens liefdadigheid en menschlievendheid, maar ik noem dat een goedkoope mededeelzaamheid, die niet tot eer maar tot oneer verstrekt van den „gever”, wiens naam veeleer moest zijn die van „nemer”.

De toetssteen van een volk is zijn rechtvaardigheid, de rechtvaardigheid tegenover andere staten, tegenover de zwakken in eigen midden, tegenover elk mensch van welk ras of welk geloof hij ook zijn moge. „De wetboeken, de verordeningen van staat en gemeente, zij zijn de beste geloofsbelijdenissen van een volk, beter dan alle zoogenaamd heilige boeken of jaarlijksche sommen, die men uitgeeft voor armbedeeling, liefdadige genootschappen of heidenbekeering in de verte. De mannen, die aan het roer van den staat staan, die dus het best weergeven de wenschen der meerderheid, zij leveren den trouwsten maatstaf ter beoordeeling van 's volks zin voor rechtvaardigheid, eerlijkheid en goede trouw. Ziet of het recht den doorslag geeft in handel en wandel, of men beproeft de fouten van 't verleden te overwinnen, of men liever de waarborg van een onafhankelijk, zelstandig bestaan zoekt in goed onderwijs, zedelijke ontwikkeling, in werken des vredes, waardoor welvaart wordt verspreid dan in het gekletter der wapenen, de voortreffelijkheid van het geschut, het opdrijven van oorlogsuitgaven boven de draagkracht des volks.” De nieuwsbladen moeten de lofliederen zingen of wel de vloekzangen aanheffen over de hoogte of laagte van een volk in zedelijkheid en kennis. Helaas! ook die bronnen zijn vaak vergiftigd, zoodat juist de pers door de dagelijksche dosis vergif een volk ontzenuwt en ontzedelijkt, ongemerkt maar zeker. Geef mij de meest gelezen bladen, de dagelijksche lektuur van een volk en ik zal u zeggen hoe en wie dat volk is. Of zijn die bladen niet de barometer van zedelijkheid, worden zij niet gedragen en onderhouden door de openbare meening? Gaat in 's lands vergaderzaal, woont de zittingen der gemeenteraden bij en vraagt of aldaar de belangen niet van enkelen maar van allen worden behandeld, of daar geen eigen voordeel, geen jacht op roem door welbespraakt-heid, geen speculeeren op succes voorzitten, terwijl honderden en duizenden hongerlijden naar lichaam en ziel. De zorg voor een gezonde ziel en een gezond lichaam, de zorg voor een om-

geving waardoor dit niet onmogelijk of onwaarschijnlijk wordt gemaakt — zietdaar de taak van den regeerder, die zijn plicht begrijpt en tracht te volvoeren. Geen verwaarloozing van de jeugd door haar als in 't wild te laten opgroeien, niet bij alle dingen die het algemeen belang raken, gezegd: dat is geen regeeringszaak! Dat alles noem ik de natuurlijke sakramenten, waarvoor ik graag alle kunstmatigen van de kerk ten geschenke geef. Voor den staatsman die streeft naar overstemming tusschen de rechten en plichten van *alle* burgers, voor den geneesheer die niet de zieken maar de ziekten geneest en die het luide verkondigt dat de meeste ongesteldheden voortkomen uit gebrekkige voeding en verzorging, voor den werktuigkundige die door de uitvinding van nieuwe machines verlost van veel eentonig, geestdoodend en dus onteerend werk, voor den man der wetenschap die tijd noch moeite ontziet om te delven in de mijnen der kennis en haar vruchtbaar wil maken voor allen — ziet voor dezulken ruil ik graag alle heiligen der kerk en mag men alle relieken en wonderen behouden.

Ook wij willen sakramenten, maar zulken die uitdrukking geven aan hetgeen in ons leeft. Evenmin als wij in huis en gebruiken ons bedienen van hetgeen vroeger nuttig en aangenaam was, evenmin moeten wij ons vastklemmen aan de geestelijke begrippen uit 't verleden, maar ook evenmin trachten ons nageslacht te ketenen aan hetgeen wij tot stand brengen. Elke tijd zorg voor zijn eigen sakramenten. De natuur echter blijft bestaan en openbaart haar heerlijkheid nu als toen en daarom zoolang er menschen bestaan, zullen zij den invloed en de macht der natuur ondervinden op hun leven.

Toen er nog geen Kon-fu-tse, geen Buddha, geen Zarathustra, geen Mozes, geen Sokrates, geen Jezus geweest waren, toen stond reeds de mensch in stille vereering tegenover de grootheid der natuur. En die vereering wordt voorwaar niet minder, sinds wij wetten en regels zijn gaan ontdekken, waaraan alles onderworpen is. En daarom naar den natuurdienst terug! Hij leert ons waarheid en recht, hij leert ons strijden en streven, hij sterkt en staalt ons, maar troost en bemoedigt evenzeer. Telken jare als de lente aanbreekt, als de ontluikende natuur herleeft, dan gevoelen wij ons gestemd tot een loflied op haar; als alles in bloei staat, zoo rijk aan kleuren en zoo vol van geuren, als de vogelen hun liederen doen weergalmen door de lucht dan wil de mensch zijn stem daaraan paren en hij wordt onwillekeurig naar buiten gedreven. Dat natuurlijk gevoel tot uitdrukking te doen komen en te zorgen dat allen die mensch zijn, daartoe uit vrije borst instaat worden gesteld, dat zij onze wensch aan wiens vervulling wij moeten arbeiden.

Aan de theologen zij overgelaten de uittocht uit Egypte, de

zoendood en opstanding van Jezus; dat zij er over twisten totdat de bladeren weer vallen van de boomen, wij laten hun die vreugde, maar aan ons, menschen die allen priesters zijn in den tempel der natuur, aan ons menschen de taak om te werken aan de herleving, de verlossing der menschheid uit de slavernij des geestes, uit de boeien van onkunde en letterdienst, uit de overheersching des gelds, opdat wij komen in dat beloofde land, waar de vrije geest is opgestaan en als overwinnaar de vleugelen kan uitslaan, waar allen als broeders werken aan het grootsche doel: vrede en broederschap onder de menschen door vrijheid en gelijkheid!

F. DOMELA NIEUWENHUIS.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 098744052